

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Андрія Павловича Ткачука «Збройні сили як фактор національної безпеки України у діяльності політичних партій (1991–2018 рр.), подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія

Для історичних дослідників не таємниця, що різновекторна та суперечлива ретроспектива новітнього часу, і перш за все останніх десятиліть, це одна із найменш досліджених, але вельми цікавих та вагомих сторінок минулого України. У цей період відбувався складний та багатогранний процес відновлення, становлення й розвитку магістральних засад української державності. До таких граней поруч із політичними, соціально-економічними й культурно-духовними державотворчими компонентами належить й військова складова, як ключовий чинник, що забезпечує державність й охороняє її від внутрішніх й зовнішніх небезпек.

У зазначеному контексті подана до захисту дисертація Андрія Павловича Ткачука «Збройні сили як фактор національної безпеки України у діяльності політичних партій (1991 – 2018 рр.) становить важливий науковий і пізнавальний інтерес. Значущість підготовленої здобувачем роботи полягає в розробці наукової теми, що досі не була предметом спеціального комплексного дослідження. Це аналіз динаміки розвитку української армії крізь призму партійної палітри новочасного українського політикуму. Заслуга автора полягає також у тому, що він опрацював широке коло джерел, насамперед архівних документів, частина з яких вперше вводиться до наукового обігу. А. П. Ткачук ретельно зібрав та вдумливо узагальнив значний фактографічний матеріал, розкривши аспекти військово-політичних зрушень вказаного хронологічного періоду. Цією працею здобувач заповнив одну з прогалин у вивченні сучасної вітчизняної історії.

Структура розглядуваної дисертації не викликає заперечень. Автор дослідив тему в рамках семи розділів, два з яких є обов'язковими для кваліфікаційної праці. Це історіографія, джерела і теоретико-методологічні засади дослідження. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, семи розділів, кожен із яких містить два підрозділи, висновків, а також списку використаних джерел та літератури, що налічує 1 020 позицій.

У вступній частині праці здобувач детально обґрунтував науковість обраної теми, засвідчив її зв'язок із програмами Наукового центру сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, правильно визначав мету і завдання, об'єкт і предмет, хронологічні і територіальні рамки, методологічну основу й наукову новизну отриманих результатів, наукове і практичне значення дослідження та засвідчив апробацію результатів дисертації. До останньої належать одна монографія, одна колективна праця, 21 стаття опублікована у вітчизняних і закордонних фахових виданнях та шість тез оприлюднених на українських та міжнародних науково-практичних конференціях.

З тексту дисертаційної роботи видно, що А. П. Ткачук доволі ретельно вивчив попередні наукові напрацювання й задіяв роботи радянських, зарубіжних і насамперед сучасних вітчизняних істориків. Про це свідчить 574 історичні праці, вивчення яких дало можливість врахувати різні підходи до розробки порушеної проблеми і використати найбільш вагомий фактичний матеріал, зібраний в історіографії.

Дисертант задіяв ґрунтовну джерельну базу. Передусім це документи столичних архівів України. Серед них 40 справ Центрального державного архіву громадських об'єднань України, 30 справ Центрального державного архіву вищих органів влади України, 18 справ Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України, 17 справ Галузевого державного архіву Міністерства оборони України й 1 справа Архіву Верховної Ради України. Усього 106 справ. Джерельне підґрунтя наукового дослідження доповнювали 119 законодавчих актів, 84 документи політичних партій та

громадських організацій, 54 стенографічних звіти, 26 спогадів, 22 періодичні видання, 17 аналітичних матеріалів, 14 статистичних документів, 5 соціологічних збірок. Усього 682 документи, які у поєднанні із архівною документацією становлять 788 неопублікованих документів.

З огляду на тему дисертаційної роботи, розгляд її змістового наповнення закономірно виокремив два синхронно-магістральні сюжети: військовий та партійний. На цей стрижень автором уміло нанизано періодично вмотивовану фактографічну аналітику хронології подій, які охоплюють увесь український пострадянський період.

Перша військова сюжетна лінія розпочинається фабулою про суть поняття Збройних Сил України та їх місце у системі національної безпеки держави. З цього приводу на с. 87 автор слушно зауважив, що у контексті виконання основного призначення – захисту держави, її армія виступає базовим елементом, а усі інші силові формування сприяють їй у виконанні оборонних завдань.

Розгортаючи військовий напрямок докторської дисертації А. П. Ткачук ставить перед собою закономірне завдання дослідити переддень становлення української армії ще за умов існуючого Радянського Союзу років перебудови. Автор вдало виокремлює військову складову із загального тла демократичних, а згодом національно-визвольних вимог патріотично налаштованих жителів УРСР, особливо на західноукраїнському тлі. Адже вона була виразно присутньою в документах УГС та НРУ ще до моменту їх офіційної трансформації у політичні партії у 1990 р. Тому, має право на життя авторська гіпотеза подана на с. 102 – 103 про те, що прагнення українського соціуму до відновлення незалежних збройних сил було умонтоване у його загальнодемократизаційні вимоги ще на їх «неформальному» етапі у 1988 – 1989 рр. Більше того, слід зазначити, що вони проявлялися й у 1985 – 1987 рр. у середовищі рад трудових колективів. Про це виразно свідчать відповідні протоколи і таємна компартійна документація подана у моїй кандидатській

дисертації «Участь робітників Львова у національно-демократичному русі середини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.»

Щодо векторів й динаміки розбудови Збройних сил України за часів президентства Леоніда Кравчука та Леоніда Кучми, дисертант правильно вказав, що їх незримою основою були пострадянські суспільні стереотипи, внаслідок яких відбулися необдумані ліквідація атомної зброї, недолуге вирішене питання розподілу військово-морського флоту СРСР, скорочення чисельності армії та наслідкове пониження рівня її боєготовності. Заслуговує на увагу авторська теза про те, що незважаючи на певні позитивні реформи, основою таких кроків була хибна думка ініційована першими керівниками держави щодо незламності Будапештського меморандуму та апріорної відсутності ворогів України. З цією гіпотезою дисертант докладно знайомить читача на с. 170 – 171. Тому оправданим є його висновок поданий на с. 188, у якому А. П. Ткачук стверджує, що у першу чергу суспільно-політичні чинники завадили реалізувати задекларовані у Воєнній доктрині та Програмі завдання й відкинули на невизначений термін можливість переведення Збройних Сил України на професійну основу.

Пролонгуючи військову парадигму, автор на с. 234 – 235 вмотивовано приходить до міркування, що в умовах розгортання реформ, схожі політичні фактори продовжували розхитувати становище української армії й за часів президентства Віктора Ющенка. Із тією різницею, що напрямок політичної орієнтації України перестав бути багатовекторним, а відтак здебільшого проросійським й змінився на діаметрально протилежний. Дисертант справедливо резюмує на с. 247, що тогочасна концепція створення невеликих за чисельністю Збройних Сил, укомплектованих професіоналами й забезпечених новітніми зразками озброєнь була продиктована потребою поглиблення взаємин із ЄС та НАТО внаслідок похолодання українсько-російських стосунків. Однак, вона спричинила лише скорочення фінансування армійських програм, а її втілення знову наштовхнулося на політичні колізії внутрішньо й зовнішньодержавного ґатунку, яким діючий Президент протистояти не зміг.

Щодо розгортання реформ за часів президенства Віктора Януковича, дисертант на с. 291 аргументовано приходить до логічно обґрунтованої думки: після сумнівної перемоги на президентських виборах у 2010 р. теоретично продовжувалося реформування Збройних Сил України, а на практиці усе звелось до цілеспрямованого розвалу армії. Подаючи розгорнутий статистичний матеріал, А. П. Ткачук на с. 293 й 295 – 297 «із цифрами в руках» аналітично доводить, що внаслідок чергового розвороту орієнтації держави на Російську Федерацію, фінансування було скорочене до мінімуму, що й поставило ЗСУ на межу виживання на угоду східному сусіду. На цей раз політичні чвари ледве не коштували втрати української армії, за якою могла послідувати й втрата державності.

Як свідчить текст наукової роботи, дисертант прискіпливо розглянув нагальну потребу зміцнення боєздатності Збройних Сил України у 2014 – 2019 рр. за умов анексії Автономної Республіки Крим та неоголошеної російсько-української війни у Донецькій та Луганській областях. Справедливо виокремивши на с. 324 Революцію Гідності як «реперну точку», автор на с. 328 – 331 детально проаналізував фундаментальні реформи ініційовані й розгорнуті Президентом Петром Порошенком, що дозволили не лише стримати агресію Російської Федерації та у кінцевому результаті зберегти державність України, а й трансформувати її армію у боєздатне військове формування. Далі дисертант послідовно досліджує причини, динаміку та наслідки стрімкого збільшення бюджетних асигнувань на армію у 2014 – 2018 рр. у розрізі від 1,8 % до 8,7 % (с. 328 – 329). Це дозволило не стільки відновити, скільки сформувати сучасну українську армію, здатну симетрично відповідати на сьогочасні й майбутні виклики.

Друга сюжетна лінія дисертаційного дослідження – партійна, закономірно розпочинається із конституційного обґрунтування багатопартійності в УРСР, яке стало можливим у 1990 р. На цьому тлі автор на с. 142 – 145 вірно подає політичну палітру, яка сформувалася у період пізньої перебудови й справедливо виокремлює чільні українські партії, такі як НРУ, УГС-УРП, УНП,

УХДП й констатує їх як антикомуністичні, що виразно демонстрували у програмах мілітарні компоненти побудови незалежної України. Автор детально описує політичні колізії у Верховній Раді 1991 – 1994 рр., які точилися довкола питання про утворення ЗСУ й правильно афішує думку про те, що апріорними противниками виступали колишні просоюзні компартійці закамouflьовані під українських, а насправді проросійських соціалістів.

На думку дисертанта, не змінилася ситуація й у 1995 – 2005 рр. У цьому контексті А. П. Ткачук наголошує, що проблеми українського війська продовжували залишатися за дужками першочергових завдань, що було результатом постійної конфронтації між політичними партіями, патроном яких стало таке нове явище, як олігархат. Втрата політичної ініціативи НРУ, а відтак перемога КПУ, а згодом СДПУ(о) перетворювали процес формування ЗСУ у заходи підігнані під запити політичних угруповань. Тому, на с. 229 – 230 автор мав рацію зробити висновок: політичні партії розглядали військове питання лише у контексті власних тактичних запитів, а не керуючись стратегічними завданнями оборони державної самостійності України.

Розгортаючи партійну вісь наукової роботи дисертант зауважує, що у 2004 – 2009 рр. у військовій доктрині України відбулася переорієнтація на країни ЄС та НАТО, що поставило на порядок денний потребу втілення реформ за їх стандартами. Однак, втрата надій на перемогу Помаранчевої революції, а відтак розподіл політичного поля між Народним союзом «Наша Україна» та Парією регіонів на користь останньої, зупинив реалізацію цієї доктрини та посилив російськоцентричність українського політикуму (с. 290). Отже, здобувач відзначає, що внаслідок домінанти Партії регіонів цей процес у 2010 – 2014 рр. лише посилювався. Нетривкий союз ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та Партії «Удар» не зміг протистояти цілеспрямованому згортанню військової спромоги України, на основі чого А. П. Ткачук вірно резюмував на с. 311: ситуація в армії була близькою до катастрофи.

Завершуючи партійний напрямок дослідження, дисертант мав підстави на с. 322 засвідчити, що у науковому середовищі побутує думка: російська агресія

у 2014 р. сприяла консолідації українського суспільства й вилученню із чільного політичного діапазону яскраво виражених проросійських партій. Тому, за словами автора поданими на с. 359, реформування ЗСУ отримало потужний та ефективний імпульс. Перемога національної коаліції у складі Блоку Петра Порошенка, Народного фронту та Об'єднання «Самопоміч» уможливила скасування позаблокового статусу України, зупинила виконання Державної програми реформування і розвитку Збройних Сил України як такої, що не забезпечує спрямування наявних державних ресурсів на пріоритетні напрями їх розвитку, а головне – перетворила українську армію у боєздатні військові формування, що відповідають вимогам європейської держави ХХІ століття.

У проміжних й підсумкових висновках дисертант вдало виклав найбільш важливі результати, отримані в процесі дослідження, які містять формулювання розв'язаної наукової проблеми і вказують на її значення в розвитку історичної науки. Загалом можна констатувати, що здобувачеві вдалося досягнути мети, вирішити поставлені завдання і предметно проаналізувати процеси взаємозв'язку становлення та розвитку ЗСУ із діяльністю українських політичних партій новітнього періоду.

Разом з тим, слід висловити й деякі зауваження та побажання.

1. Джерельна база дослідження лише виграла від того, якби у її діапазоні були присутніми регіональні архіви та ширша палітра українських й закордонних періодичних видань, особливо – публікацій розміщених на сторінках спеціалізованої військової преси.

2. З огляду на тему дисертаційного дослідження А. П. Ткачук мав справу із великою кількістю військових, державних, партійних та інших документів, важливі витяги із яких слід було розмістити у додатках, які у роботі відсутні як такі.

3. Історичні дослідження присвячені недалекому минулому зобов'язані містити польовий матеріал. Особливо цінними могли бути інтерв'ю із

учасниками та сучасниками подій: військовими керівниками, лідерами політичних партій та державними очільниками.

4. На жаль, проблема участі військовослужбовців Радянської армії та силових структур УРСР у заколоті ДКНС ще чекає на своїх дослідників. І хоча автор торкався цього питання, поза його увагою залишився яскравий сюжет, який розгорнувся місті Рівне, де була розквартирована 13 загальновійськова червонопрапорна армія. 19 серпня 1991 р. заступник міністра оборони СРСР генерал Валентин Варенніков зателефонував командувачу армії генералу Валерій Степанову і наказав, що влада переходить до ДКНС й союзного військового командування. 20 серпня колишній перший секретар обкому КПУ, а тоді голова Рівненської обласної ради Петро Прищепа самоусунувся від керівництва областю. Відповідальність на себе взяв перший заступник керівника облвиконкому Роман Василичин й оголосив наказ Вареннікова незаконним. На цій основі 21 серпня генерал Валерій Степанов та народний депутат СРСР полковник Вілен Мартиросян оточили приміщення обкому та силоміць примусили бюро офіційно визнати незаконність перевороту. Цей сюжет я докладно описую у монографії «Руйнація компартійної влади на західноукраїнських землях наприкінці 80 – початку 90 років ХХ століття».

5. Робота містить ряд неточностей. Наприклад, на с. 108 автор стверджує, що у 1990 р. 64% військовослужбовців, що проходили службу в армії на території України, не були її громадянами. Однак, у зазначеному році громадян України не існувало як таких. На с. 99 дисертант зазначає, що у 1988 – 1989 рр. закладається фундамент концепту національних Збройних Сил, каталізатором якого виступали політичні партії. Однак, поява перших партій датована 1990 р. На с. 103 сказано, що 13 червня 1988 р. у Львові біля пам'ятника Івана Франка відбувся перший багатотисячний мітинг. Проте, він багатотисячним не був. Такі відбулися 16 червня й 21 липня того ж року і у тому ж місці, а червневий мітинг кількістю до 700 осіб був скоріше спонтанним, як реакція на заборону секретаря львівського міськкому КПРС-КПУ Адама Мартинюка провести установчі збори ТУМу у Будинку культури будівельників за адресою вулиця

В. Стефаніка 16а. На с. 324 автор подає російсько-українську війну, що розпочалася у 2014 р., як єдиний приклад у новітній історії. Однак, ця війна – це продовження багатовікової агресії проти української державності, а тому її слід відзначати лише у такому контексті.

Утім, вказані недоліки дисертаційної роботи не можуть позначитися на її загальній оцінці як завершеного, цілісного і фундаментального дослідження на актуальну тему, що містить наукову проблему. Тому, Андрій Павлович Ткачук заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія.

Офіційний опонент, доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри історичного
краєзнавства Львівського національного
університету імені І. Франка

В. І. Чура

3 серпня 2020 р.

